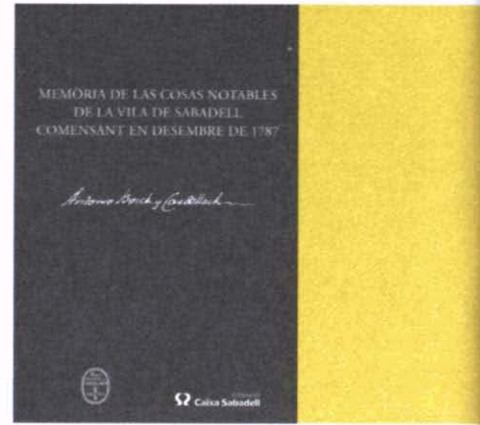

- **Vicenç Ruiz Gómez**
Antoni Bosch i Cardellach
Memoria de las cosas notables de la Vila de Sabadell comensant en desembre de 1787
- **Esteve Canyameres i Romoneda**
Joan Comasòlivas i Font
Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera (1841-1904)
- **Vicenç Ruiz Gómez**
David Laudo Cortina, Assumpta Muset Pons
La Creu Alta, un barri ple d'història
- **Lluís Cucpinera i Font**
Anna Albó, Rafael Luque, Gemma Ramos
El Despatx Lluch (Sabadell, Vallès Occidental)
- **Ariadna Ducumilla i Creff**
Joan Tort i Donada
Pau Vila: l'esperit de la terra
- **Jordi Lloba i Sunyerach**
Jaume Nonell, Lluís Subirana
Els Fatxendes: la primera cobla de sardanes de Sabadell

Núria Vila Mas
Sabadell. Cent anys de dansa tradicional catalana

Laura Pascual, Joan Callarisa
Orfeo de Sabadell: una entitat centenària
- **Josep Enric Balaguer**
Psicalíptics: erotisme i transgressió a les revistes il·lustrades del principi del segle xx
 [comissariat Joan Manuel Soldevilla]
- **Josep M. Masagué i Torné**
Rosa M. Plans i Solduga
El Mercat Central de Sabadell (Sabadell, Vallès Occidental)
- **Ernest Gallart i Vivé / Silvia Saiz i Calvo**
David Serrano i Blanquer
Les dones als camps nazis

David Serrano i Blanquer
L'hora blanca: l'Holocaust i Joaquim Amat-Piniella
- **Antoni Ferrando i Roig**
Lluís Fernàndez López
Itineraris pel rodal de Sabadell

Lluís Fernàndez López, Cesc Fernàndez Prat
Quatre itineraris pel Ripoll a Sabadell. Guia del patrimoni fluvial

Antoni Bosch i Cardellach,
Memoria de las cosas notables de la Vila de Sabadell comensant en desembre de 1787,
 [Introducció, transcripció i notes de Joan Alsina i Miquel Forrellad],
 Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach; Fundació Caixa Sabadell, 2003, 469 p.

Seixanta anys després d'una primera edició parcial, veu la llum de nou aquest dietari d'Antoni Bosch i Cardellach en una edició a càrrec de Joan Alsina i Miquel Forrellad. Amb un format elegant, els autors duen a terme una encertada i pacient transcripció de les, sovint, poc ordenades anotacions de l'il·lustrat doctor. Com ells mateixos assenyalen en la introducció, s'ha intentat "donar una fiable transcripció literal del text sense pretendre finalitats més ambiciosos" (p. 13). Això explica que moltes abreviatures, de les quals donen una llista inicial parcial, no s'hagin desenvolupat o que trobem sempre juntes locucions com "pera" amb valor final (és a dir, "per a") o "persò" ("per so"). A més, s'hi troben a faltar algunes notes que permetin contrastar les variants textuals amb relació a la primera edició de l'obra i la indicació de la paginació original del manuscrit, a la qual Bosch i Cardellach recorre freqüentment en les seves anotacions. D'aquesta manera, els autors s'haurien pogut estalviar les nombroses notes que remetien el lector a la pàgina corresponent d'aquesta edició.

Més encertada és l'opció d'oferir un glossari de les principals institucions de

l'època i un plànol del centre de Sabadell que segueix les informacions de Bosch i Cardellach. Així mateix, resulta molt útil l'índex antroponímic, si bé se n'hauria agraït un altre de topònims, que podria facilitar recerques de caire precís.

Quant a la introducció, es tracta d'una entenedora presentació del contingut de la *Memoria* que recull tant informació de caire general com anecdòtic. Els autors, per tant, situen el lector en l'època, repassen algunes qüestions importants per entendre la lògica de l'escript (des de les lluites entre faccions pel poder municipal fins a la personalitat del mateix Bosch i Cardellach) i arriben a presentar algunes possibles vies d'estudi històric que no pretenen, però, explorar. En aquest sentit, també hauria estat força instructiu afegir a la introducció un estudi estrictament històric que, a partir del manuscrit, afrontés les diverses i interessants problemàtiques historiogràfiques que presenten les investigacions de caire local en un període de grans transformacions (el pas de l'Antic Règim a l'Estat liberal, el triomf de l'ordre capitalista...).

Pel que fa a la transcripció del text, és obvi que en tota edició crítica hi ha errors i, per més que un el repassi, n'hi ha alguns que sempre acaben sortint impresos. Més interessant és indicar els criteris emprats per transcriure i si aquests es mantenen al llarg de l'obra. Els autors semblen seguir les recomanacions de Pere Puig i Ustrell (*Els pergamins documentals*. Generalitat de

Catalunya, 1995), referent obligat per a l'edició de documents medievals. Segurament, també s'han fixat en l'edició dels *Dietaris* de la Generalitat (coordinada per Josep M. Sans i Travé), que probablement escau més a la natura d'aquest text que no pas les normes proposades pel docte diplomata egarenc. Tot i això, s'hauria d'haver explicat, a l'inici, l'ús que els autors donen a les cometes, els parèntesis rodons, oblics i quadrats, la cursiva, etc., que no sempre sembla coherent. Així, trobem "los 'armats'" d'una confraria (p. 70), una "missa 'pro populo'" (p. 395) i un "Te Deum" (p. 447).

En resum, cal felicitar els autors i les dues fundacions promotores per l'esforç realitzat i per la voluntat d'editar textos històrics. En el precari món de la recerca històrica, l'edició crítica es troba pràcticament oblidada i sobreviu a partir d'iniciatives individuals. És per això que resulta reconfortant observar l'interès de les institucions, que no s'hauria de limitar, però, a la reedició dels clàssics de tota la vida. De fet, els fons documentals sabadellencs disposen de molts manuscrits i col·leccions documentals (algunes de l'època medieval), que mereixen ser rescatats de l'oblit històric. Afortunadament, també es compta amb un bon grup de professionals capacitats per dur a terme aquesta tasca. Esperem, doncs, que l'edició de textos i documents històrics a Sabadell continuï durant molts anys.

Vicenç Ruiz Gómez

Joan
Comasòlivas
i Font
(ed.)

Textos
i Estudis
de Cultura
Catalana

DIETARI
DE FRANCESC
GORINA I RIERA,
PAGES DE
MATADEPERA,
1841-1904

CURIAL
EDICIONS CATALANES

PUBLICACIONS
DE L'ABADIA
DE MONTSERRAT

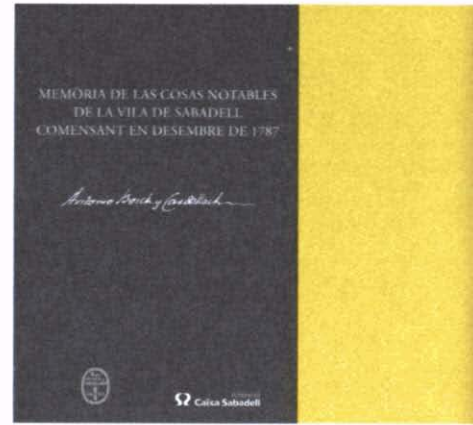
Joan Comasòlivas i Font,
*Dietari de Francesc Gorina i Riera,
pagès de Matadepera (1841-1904)*,
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de
Montserrat, 2003, 499 p. (Textos i estu-
dis de cultura catalana; 94)

207

L'estructura de masos i població rural dispersa de la Catalunya Vella ha propiciat la formació d'un univers de propietaris, des de pagesos de petits masos, o pagesos amb terres disperses pel terme, fins als anomenats pagesos grassos, com els Oriac de Sant Julià d'Altaura, o la formació dels grans patrimonis com els Barata de Matadepera o els Fatjó dels Xipresos de Cerdanyola. Darrere de cadascuna d'aquestes famílies s'ha format un arxiu documental, petit o gran, depenent de molts factors (conservació, incendis, trasllats, interès, etc.). Em dedico a la recerca històrica sobre masos i masies des dels anys vuitanta i en el decurs d'aquests anys he pogut accedir a diversos d'aquests fons patrimonials guardats a petites i grans pairalies. Tots tenen l'emoció de trobar quelcom de diferent, però generalment en la seva formació i conservació preval el sentit comú, l'estalvi d'espai i la dificultat de conservació en un entorn amb molts enemics (insectes, humitat, rates i ratolins, etc.).

El criteri de conservació de la majoria d'aquests fons és que es guarda allò que vertaderament es considera important per a les futures generacions: els títols de propietat, els testaments, els capitols matrimonials, les

- **Vicent Ruiz Gomez**
Antoni Bosch i Cardellach
Memoria de las cosas notables de la Vila de Sabadell comensant en desembre de 1787
- **Èstève Canyameres i Ramonada**
Joan Comasòlivas i Font
Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera (1841-1904)
- **Vicent Ruiz Gomez**
David Laudo Cortina, Assumpta Muset Pons
La Creu Alta, un barri ple d'història
- **Lluís Cuspinera i Font**
Anna Albó, Rafael Luque, Gemma Ramos
El Despatx Lluch (Sabadell, Vallès Occidental)
- **Ariadna Dudareva i Creff**
Joan Tort i Donada
Pau Vila: l'esperit de la terra
- **Jordi Lluís i Subirana**
Jaume Nonell, Lluís Subirana
Els Fatxendes: la primera cobla de sardanes de Sabadell

Núria Vila Mas
Sabadell. Cent anys de dansa tradicional catalana

Laura Pascual, Joan Callarisa
Orfeo de Sabadell: una entitat centenària
- **Josep Enric Balaguer**
Psicalíptics: erotisme i transgressió a les revistes il·lustrades del principi del segle xx
 [comissariat Joan Manuel Soldevilla]
- **Josep M. Masagué i Torné**
Rosa M. Plans i Solduga
El Mercat Central de Sabadell (Sabadell, Vallès Occidental)
- **Ernest Gallart i Vivé / Silvia Saiz i Calvó**
David Serrano i Blanquer
Les dones als camps nazis

David Serrano i Blanquer
L'hora blanca: l'Holocaust i Joaquim Amat-Piniella
- **Antoni Ferrandó i Roig**
Lluís Fernández López
Itineraris pel rodal de Sabadell

Lluís Fernández López, Cesc Fernández Prat
Quatre itineraris pel Ripoll a Sabadell. Guia del patrimoni fluvial

Antoni Bosch i Cardellach, *Memoria de las cosas notables de la Vila de Sabadell comensant en desembre de 1787*, [Introducció, transcripció i notes de Joan Alsina i Miquel Forrellad], Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach; Fundació Caixa Sabadell, 2003, 469 p.

Seixanta anys després d'una primera edició parcial, veu la llum de nou aquest dietari d'Antoni Bosch i Cardellach en una edició a càrrec de Joan Alsina i Miquel Forrellad. Amb un format elegant, els autors duen a terme una encertada i pacient transcripció de les, sovint, poc ordenades anotacions de l'il·lustrat doctor. Com ells mateixos assenyalen en la introducció, s'ha intentat "donar una fiable transcripció literal del text sense pretendre finalitats més ambiciosos" (p. 13). Això explica que moltes abreviatures, de les quals donen una llista inicial parcial, no s'hagin desenvolupat o que trobem sempre juntes locucions com "pera" amb valor final (és a dir, "per a") o "persò" ("per so"). A més, s'hi troben a faltar algunes notes que permetin contrastar les variants textuais amb relació a la primera edició de l'obra i la indicació de la paginació original del manuscrit, a la qual Bosch i Cardellach recorre freqüentment en les seves anotacions. D'aquesta manera, els autors s'haurien pogut estalviar les nombroses notes que remetien el lector a la pàgina corresponent d'aquesta edició.

Més encertada és l'opció d'oferir un glossari de les principals institucions de

èpoques de dot i debitoris, els censals, les llibretes de censos i rebuts, com també algun plet civil. Són menys freqüents les sèries de correspondència i administració i molt rars els dietaris o simplement les llibretes de notes. D'aquest darrer grup n'he vist algunes que són un intent de genealogia i història familiar; altres a mode de formularis de receptes per fer vi o tractament de mals de les persones, els animals i les plantes, o fins i tot còpies del guió de representacions teatrals de carrer. N'hi ha que els començava un hereu i els acabava un fill o filla que per necessitats de paper havia de fer pràctiques de cal·ligrafia i no trobava altre material que el manuscrit del seu pare. N'hi ha que són un intent de posar ordre en l'administració de la casa a causa dels deutes, però que s'estronegen quan s'ha pagat el que es devia o s'ha venut tot el que es tenia. No és gaire habitual trobar dietaris en aquests arxius, ja que la majoria de pagesos no saben escriure. També perquè quan molts d'aquests arxius al segle XVIII i XIX són ordenats i catalogats i es redacten els llibres mestres tot allò que no té a veure amb la propietat i la successió és bandejat per secundari.

El fet que avui gaudim de la transcripció d'un dels pocs d'aquests dietaris pagesos que ben segur queden a la comarca és ja de per si un esdeveniment historiogràfic.

Diu Ramon Garrabou en el pròleg que en els darrers anys la historiografia ha concedit una importància creixent a

aquest tipus de fons documentals de dietaris, memòries i notes perquè poden aportar un tipus d'informació que difícilment trobarem en altres fons consultables. Com diria l'expressió popular, "a fe de Déu, que n'és de veritat!" el que diu Ramon Garrabou. Quantes vegades he lamentat en articles i ressenyes la fredor dels documents notariais o els registres parroquials que ens porten a una visió poc humana de les ressenyes que fem. Quantes vegades sospirem per un document fet en primera persona actora d'aquella història, encara que no puguem confrontar-la amb la d'altres dels seus contemporanis.

El dietari de Francesc Gorina té alguns trets especials. No parlo de la descripció del seu entorn rural ni de la connexió amb l'univers social comarcal o de la Barcelona creixent, aspectes que també podríem trobar en altres dietaris. Parlo de trets com que el dietari no està fet per un membre pertanyent a una gran casa, educat per un parent capellà o estudiant o, com en el cas de la Barata, per uns beneficiats, inclosos en les rendes del patrimoni. Precisament pertany a una masia, Can Gorina, que des de finals del segle XVII viu una crisi i un endeutament crònic no superat i que acabarà amb la venda judicial del patrimoni. És la visió del perdedor, del que no pot pujar al tren dels canvis i les transformacions del segle XIX. Potser el tractament que fa de la seva pròpia desgràcia —el drama de l'embargament, com molt bé diu Ramon

Garrabou— és probablement la part més viva i colpidora del dietari. En definitiva, una càrrega humana que fins i tot en aquest tipus de documents és difícil trobar amb tanta intensitat.

Un altre aspecte molt rellevant és que el dietari de Francesc Gorina ens situa en un escenari molt freqüent a les masies: la mort prematura de l'hereu. Aquestes situacions sabem que sovint desencadenaven el procés d'endeutament i la venda forçada del patrimoni pels pubills i successors del finat. Sabem la causa i l'efecte final de moltes masies amb problemes biològics de continuïtat per la mort sobtada del jove hereu, però no teníem fins ara al Vallès testimonis tan directes i en primera persona de com es pot produir i com es va desenvolupant tot fins a arribar al final conegut de la venda forçosa del patrimoni.

El pròleg de Ramon Garrabou emmarca aquests dietaris en la historiografia actual, fent un brillant resum de les limitacions i les possibilitats d'aquests tipus de fons, alhora que apunta diversos temes de debat i estudi de la historiografia actual. També apunta un tema molt suggerent i polèmic: què mou aquests personatges a escriure els dietaris? El sentit transcendent? La tradició? El sentit històric? La perpetuació de la família? Conceptes tots aquests que els ideòlegs del pairalisme ja han recollit i treballat en pro d'una ideologia però que no expliquen el perquè. Potser són coses més individuals, més personals i que tenen a veure amb la

psicologia del personatge. ¿No podem pensar que Francesc Gorina va tenir en contra precisament el pes del la seva circumstància de naixement i el que havia de fer un hereu? ¿No es pot pensar que el seu món interior lletrat xocava amb una realitat la qual no tenia prou energia per afrontar?

Pere Roca Fabregat fa un extens estudi introductori que ens contextualitza el dietari de Francesc Gorina en la història del període que comprèn el dietari. Alhora, diríem que fa, en un sentit metafòric, “una xuclada” de totes les dades, susceptibles de modelitzar de forma que serveixin per a qualsevol estudi. És a dir, buida tot el que es pot estandaritzar i posar en un llenguatge comú apte d'estudiar per qualsevol altre treball del període, tant en les dades quantitatives com les qualitatives.

La transcripció del dietari que fa Joan Comasòlivas aconsegueix no tan sols el “respecte escrupulós del text original”, com ell mateix diu, sinó que també esdevingui un text llegible i entenedor per qualsevol. No prou content de ser el descobridor de la importància d'aquest text, el transcriptor i promotor de l'edició ens instrueix amb un estudi crític, amb els “maleïts” índexs toponímics i onomàstics (per qui els ha de fer, però benvolguts i buscats pel lector) i amb una acurada presentació que ens desvetlla l'atenció sobre la importància dels arxius patrimonials per a la història del país, sobretot quan el que ha estat 1.000 anys d'e-

volució del paisatge rural està a punt de desaparèixer per 30 anys de terciarització. En el seu escrit de presentació en Joan Comasòlivas ens fa participar de l'emoció de la descoberta del document i de l'admiració per un gran col·leccionista actual i atípic, el Sr. Esteve Renom, que ha salvat per al nostre patrimoni els documents de Can Gorina.

La transcripció del dietari de Francesc Gorina i Riera per si sola ja ens hauria situat el document en un context historiogràfic comarcal, però el fet que vagi acompanyat dels altres estudis el fa un text i treball de referència per als estudis agraris del segle XIX i sobretot del món de les masies.

Esteve Canyameres i Ramoneda

LA CREU ALTA. Un barri ple d'història

David Laudo Cortina, Assumpta Muset Pons,

La Creu Alta, un barri ple d'història, Sabadell: Museu d'Història de Sabadell, 2004, 43 p.

Amb *La Creu Alta, un barri ple d'història* s'inicia la col·lecció “Sabadell i els seus barris”, que pretén donar a conèixer d'una manera sintètica i divulgadora la història dels barris de Sabadell als seus veïns actuals.

Coincidint amb el centenari de l'agregació de la Creu Alta a Sabadell, David Laudo i Assumpta Muset, comissaris de l'exposició i autors de la publicació que resumim, presenten la història d'aquest barri dividint-la en cinc capítols. El primer, del segle X al segle XV, s'ocupa de la formació de la parròquia de Sant Vicenç de Jonqueres, de l'establiment dels primers masos i, fins i tot, del primer intent d'agregació al terme de Sabadell l'any 1471. El segon capítol, segles XVI-XVIII, coincideix amb l'enquadrament jurisdiccional de la parròquia en la universitat forana de Terrassa. Alguns molins del Ripoll ja passaren de ser fariners a bataners, reflex de la puixant manufactura llanera tant a Terrassa com Sabadell, i, durant el segle XVIII, cal remarcar l'aparició del nucli de la Creu Alta, que, en el segle XIX, com s'observa en el capítol següent, fou un dels punts del municipi de Sant Pere de Terrassa (1800-1904). És en aquesta època que es produeix un gran creixement, tant econòmic com demogràfic,

que comença a dibuixar la faisó actual del barri.

Els dos últims capítols s'ocupen del segle xx, quan la Creu Alta pren definitivament el nom a la parròquia de Sant Vicenç de Jonqueres, la indústria tèxtil agafa el relleu a l'agricultura especialitzada en la vinya i l'empenta cívica i cultural del primer terç del segle es veu frenada per les *décades fosques* del franquisme. És aquest últim període el que rep una atenció més detallada i el que, de ben segur, esdevindrà més significatiu, tant per als visitants de l'exposició com per als lectors del catàleg. Al final del volum, trobem també la reproducció fotogràfica de les peces museístiques que acompanyen l'exposició i la bibliografia.

Certament, l'amplitud cronològica que caracteritza aquesta col·lecció fa que, forçosament, els textos no puguin aprofundir en cap dels diversos aspectes que proposen. En conjunt, però, són força acurats. Un únic retret. Personalment, trobo a faltar un últim capítol que s'ocupi del període de la represa democràtica, que, no pas per ser recent, deixa de ser també part de la història... i ben sucosa, a propòsit!

Vicenç Ruiz Gómez

VIII

QUADERNS DE PATRIMONI

El projecte: Ruth Soler, Núria Valls, Montserrat. El disseny: Núria Valls, Montserrat. El text: Núria Valls, Montserrat. La fotografia: Montserrat. El catàleg: Núria Valls, Montserrat. El catàleg: Núria Valls, Montserrat.

publicacions de Sabadell

Anna Albó, Rafael Luque, Gemma Ramos,

El Despatx Lluç (Sabadell, Vallès Occidental),

Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 2004, 108 p. (Quaderns de patrimoni; 8)

La monografia número 8 de la col·lecció "Quaderns de Patrimoni", editada pel Museu d'Història de Sabadell i l'Ajuntament de Sabadell, amb la col·laboració de la Fundació Caixa Sabadell i la Diputació de Barcelona, s'ha elaborat i editat amb motiu de la recent reutilització de l'edifici com a espai per als serveis municipals destinats a la informació ciutadana.

El quadern s'estructura en cinc capítols, en què s'exposen la història, l'arquitectura i l'urbanisme de la ciutat al començament del segle XIX, la bibliografia consultada i un ampli conjunt de fotografies històriques i recents que mostren: publicitat de les empreses, familiars, detalls arquitectònics, plànols de diversos projectes i propostes urbanístiques.

El primer i el segon capítols són a càrrec de l'historiador sabadellenc Rafael Luque i Fernández. El primer s'anomena "Els Lluç" i, a través de diferents apartats, s'hi exposen els orígens familiars dels Lluç des del començament del segle XIX, amb la incorporació de l'arbre genealògic dels Lluç, la casa del carrer de les Tres Creus, 13, edificada l'any 1874 per Francesc Margenat, que l'any 1908 aixecà l'edifici conegut com a "Despatx Lluç". Feliu Lluç l'ad-

quirí l'any 1923 i, més endavant, l'any 1928, va adquirir la casa del carrer de les Tres Creus, 13, que es va convertir en el domicili de la família Lluç. En el segon capítol, "L'empresa tèxtil familiar", Luque exposa, a través de deu apartats, les vicissituds, la història i la iniciativa de l'empresa familiar des dels seus inicis l'any 1909, a través de la societat Oller, Lluç i Trias (1909-1912), fins a la darrera etapa, que va de 1967 a 1976, com a Fabril Lluç i Mateu Brujas, SA, passant per la societat Lluç i Alavedra (1922-1926), la compra del despatx l'any 1923, la casa Feliu Lluç, la compra, l'any 1928, de la casa del carrer de les Tres Creus, 13, els Lluç com una genuïna família industrial catalana, la mort de Feliu Lluç i els anys difícils. Acaba el capítol amb l'apartat "El destí del conjunt del despatx i casa (Les operacions immobiliàries i mercantils de Jesús Led de Lajusticia)".

El tercer, quart i cinquè capítols són a càrrec de l'arquitecta Anna Albó i Riera, membre de l'associació ADDIPA del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona, i de la historiadora de l'art sabadellenc Gemma Ramos i Serra.

En el tercer capítol, "El despatx Lluç i l'edifici", ens descriuen molt acuradament l'edifici a través d'una anàlisi descriptiva, amb detallats aspectes constructius i estructurals, i amb una acurada descripció de la façana principal. En descriuen l'ornamentació i les peces d'ofici amb la conclusió que es tracta "d'una obra elegant, continguda i harmònica", i exposen la rela-

ció entre el despatx i la casa del carrer de les Tres Creus, 13, com a residència familiar dels Lluch, l'evolució de l'edifici a través del projecte i la seva construcció, i un apartat dedicat al projecte de futur. Continua l'exposició amb un text dedicat a la tipologia de l'edifici en el marc de l'arquitectura industrial i acaba el capítol amb l'anàlisi estilística, en què es ressalta que "és un dels edificis de la ciutat que cal remarcar. Es caracteritza per la utilització de les formes dinàmiques, en què l'element decoratiu té un pes molt important, ja que no es considera un element complementari de l'edifici, sinó un element configuratiu del fet arquitectònic. En aquest edifici hi podem veure una marcada preocupació per la funcionalitat i l'expressió d'aquesta".

El quart capítol és: "Juli Batllellé i Arús: l'arquitecte". Fan una ressenya de les dades biogràfiques de l'arquitecte, nascut a Sabadell l'any 1864, l'etapa de Juli Batllellé com a arquitecte municipal de Sabadell (1895-1910), l'obra de Juli Batllellé que reflecteix les influències de Gaudí i Jujol, i l'evolució estilística, en què s'exposen les dues etapes de la seva obra. Acaba amb el despatx Lluch dins el conjunt de la seva obra i se'n ressalten els elements que apareixeran com a invariables al llarg de la seva obra, completat amb una àmplia cronologia de les seves principals obres a Sabadell i Barcelona, acompanyada d'un extens reportatge de fotografies recents de l'arxiu de les autores del treball i els fotògrafs Esteve Sitjà i Pepe

Tienda, intercalades amb fotografies de l'època, extretes de diversos arxius històrics.

En el cinquè i darrer capítol, "Localització: el carrer de la Indústria", es descriu l'evolució urbanística del carrer de la Indústria a través de l'exposició dels antecedents, l'obertura, el projecte d'urbanització i les diferents fases d'edificació del carrer.

La publicació acaba amb la ressenya de la bibliografia, la documentació, les revistes i els diaris consultats.

Lluís Cuspinera i Font

Pau Vila
L'esperit de la terra

Joan Tort i Donada

Joan Tort i Donada,
Pau Vila: l'esperit de la terra,
Barcelona: Publicacions de l'Abadia de
Montserrat, 2004, 120 p. (Descoberta; 4)

211

Avui dia és necessari, i fins i tot hauria de ser imprescindible, tenir una obra d'aquestes característiques a les mans, ja que posa de manifest les tasques dutes a terme per personatges cabdals de la nostra història, en aquest cas Pau Vila. Homes i dones que, com ell, han lluitat per tirar endavant, en èpoques difícils, uns projectes i unes idees de vital importància per a la nostra història.

En aquest cas, doncs, estem davant d'una obra que vol mostrar qui és i quina va ser la vida del qui alguns han anomenat la figura senyera de la pedagogia i la geografia catalana del segle xx i que ja en els anys 30 del segle passat i fins ara tingué un paper protagonista en la divisió territorial catalana en comarques. No obstant això, aquest llibre té un valor afegit i és que mostra les línies mestres del pensament de Pau Vila i Dinarès, obra, la seva, que fins ara no ha gaudit d'una àmplia difusió i per tant s'ha impedit que les seves idees i la seva visió del món fossin conegudes a bastament.

També cal dir que és un llibre molt amè, de fàcil lectura, tant per la seva narració com per la seva estructuració. Una obra adreçada a conèixer aquest personatge, en què l'estructura ajuda en gran manera a fer la lectura agradable, ja que en els dos primers capítols

s'hi pot trobar una biografia i conèixer també la concepció que tenia Pau Vila de la pedagogia i la geografia; en definitiva aquests capítols donen a conèixer la seva vida. Després, i durant els set capítols següents, Joan Tort i Donada, l'autor, fa una selecció dels materials bibliogràfics de Pau Vila; és una selecció d'articles escrits per Vila, que té per objectiu presentar els aspectes i les facetes més significatius de la vida d'aquest personatge.

Entrant ja en matèria, el primer capítol és, com el títol anuncia, un apunt bibliogràfic sobre Pau Vila. Després de viure noranta-nou anys (1881-1980) la seva vida professional va resultar molt fecunda. Inicialment, va impartir classes elementals a l'Ateneu Obrer de Badalona, pràctica que va representar l'inici de la seva fecunda tasca com a ensenyant. Més endavant va marxar a Colòmbia, on continuà aquesta tasca que es basava en els mètodes pedagògics de l'Escola Horaciana. Va ser l'any 1918 quan Pau Vila tornà de Colòmbia i es va anar decantant cap als estudis geogràfics. Concretament, a partir d'una estada de tres mesos a l'Institut de Géographie Alpine de Grenoble, on es relacionà amb Raoul Blanchard, Pau Vila va començar a aplicar el mètode geogràfic de l'escola regional francesa i va ser el 1926 quan va publicar *La Cerdanya*, una de les seves obres més conegudes, ja que és considerada com el primer estudi regional modern fet a Catalunya seguint les pautes i la metodologia de l'escola regional francesa. Entre altres tasques relaciona-

des amb la geografia, l'any 1931, amb motiu de l'inici formal del procés de comarcalització de Catalunya, Pau Vila és designat vicepresident de la Ponència per la Divisió Territorial. Tanmateix, el 1939 Vila s'exilia a Colòmbia i més tard a Veneçuela on va restar fins que es va jubilar l'any 1946.

Les dues grans passions del mestre Pau Vila van ser la geografia i la pedagogia des del punt de vista del compromís cívic. Segons Joan Tort, des de la perspectiva de la pedagogia actual s'ha assenyalat que l'aportació de Pau Vila als corrents renovadors de l'ensenyament de l'època ja era palpable. Segons el mateix Vila (citada per Joan Tort, p. 25), "una concepció oberta de la pedagogia no pot quedar limitada a un coneixement de tipus enciclopedista o llibresc. La formació de l'infant ha de fomentar-se en un aprenentatge directe del món i de les coses". D'altra banda, l'afany d'un contacte directe amb el món, nascut d'una profunda motivació pedagògica, va portar el mestre Vila cap a la geografia. Aquesta concepció geogràfica cal posar-la en relació amb el moviment excursionista de Catalunya de la primeria del segle xx.

A partir del tercer capítol i fins a l'últim, en el llibre hi ha un recull de textos significatius de cada tema d'estudi en què Vila treballava s'hi interessava. D'aquesta manera, el capítol tercer es titula "El diàleg entre l'home i la terra". Com bé es pot deduir a partir del títol, en aquest apartat hi ha un recull de cinc fragments en què Vila descriu i analitza

alguns aspectes de territoris catalans específics. Només fent una ullada a aquests primers fragments, ja ens podem adonar d'algunes de les característiques més representatives de les seves obres: la vivacitat d'estil, el coneixement profund de la realitat estudiada i, per últim, la interpretació genuïna i personal dels fets que Pau Vila estudiava.

Els articles recollits sota el títol "Apunts en temps de guerra" tenen la peculiaritat de tractar aspectes demogràfics, ja que la majoria van ser escrits en plena Guerra Civil espanyola i, per tant, s'entén que en moments de guerra és lògic un punt de vista d'estratègia bèl·lica i redistribució de la població a la rereguarda. Articles que tenen com a fil conductor la consideració de problemes territorials derivats del conflicte bèl·lic i també des de la perspectiva republicana. D'altra banda, i paral·lelament, també es volia posar sobre la taula temes candents de la vida quotidiana com el proveïment bàsic, l'organització i el transport.

En el cinquè capítol, hi ha tres fragments d'articles en què es deixa entreveure la vinculació d'aquest mestre amb l'excursionisme català, ja que per poder conèixer món i poder-ho explicar les seves excursions li proporcionaven uns coneixements i unes percepcions personals imprescindibles per als seus treballs i estudis. D'altra banda, també es pot copsar el seu compromís amb Catalunya i el seu sentit cívic, que en molts casos són l'eix vertebrador d'alguns dels seus articles.

Més endavant hi ha alguns fragments de diari que aparegueren al diari *La Tribuna* l'estiu de 1911. Pau Vila hi demostra la seva preocupació per les qüestions pedagògiques, que en aquells anys eren centrals en els seus pensaments i, per tant, també en els seus treballs.

En aquesta obra també hi ha un fragment d'una de les seves publicacions més destacades: *La Cerdanya*. És una monografia sobre aquest territori publicada el 1926 per l'Editorial Barcino, que va significar una fita històrica en l'evolució de la geografia a Catalunya, ja que està pensada i realitzada a partir dels mètodes de l'escola regional francesa, és a dir, segueix el model de les monografies comarcals. D'altra banda, hi ha una recopilació d'articles en què Pau Vila parla de la divisió territorial de Catalunya i mostra quina és la seva forma d'entendre les comarques i quins són els principis a partir dels quals s'hauria de regir el procés de comarcalització catalana.

L'últim dels capítols ens mostra la posició personal que va prendre Pau Vila davant el desgavell de la toponímia municipal que va tenir lloc al país amb motiu de l'esclat revolucionari del juliol de 1936. En aquests articles Vila va fer una reivindicació perquè hi hagués una correspondència entre les nomenclatures oficials i les denominacions vives i populars.

Per finalitzar, doncs, una excel·lent obra i necessària per tal de poder omplir un buit bibliogràfic immens

com és el d'aquest personatge que forma part de la història general catalana i, sobretot, de la disciplina geogràfica de casa nostra. Per al públic en general falten encara moltes obres per conèixer profundament els pensaments i el mètode de treball de Pau Vila, però, sens dubte, aquest llibre és una bona introducció per conèixer tots els temes en els quals ell treballava. I els qui vulguin endinsar-se encara més en l'obra de Pau Vila poden consultar les referències bibliogràfiques de l'obra, les quals obren molts possibles camins per a tots els interessats en aquest personatge. Una bibliografia que, dit sigui de passada, és extensa i completa i, per tant, és un aspecte important a destacar en una obra d'aquestes característiques, tenint en compte, a més, que Pau Vila és un personatge poc conegut o completament desconegut.

Ariadna Cucurella i Grifé

col·lecció mos
volum XVII

Jaume Nonell
Lluís Subirana

Els Fatxendes

*La primera cobla
de sardanes de Sabadell*

(Prim. Memorial Josep Milà i Sureda)

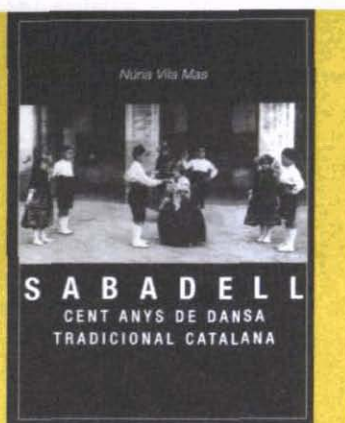
GISC

Jaume Nonell, Lluís Subirana,
*Els Fatxendes: la primera cobla
de sardanes de Sabadell*,
[s.l.]: GISC, 2003, 101 p. (Mos; 17)

Núria Vila Mas,
*Sabadell. Cent anys de dansa tradicional
catalana*,
Sabadell: Fundació Ars, 2003, 198 p.
(Biblioteca Quadern; 34)

Laura Pascual, Joan Callarisa,
Orfeo de Sabadell: una entitat centenària,
Sabadell: Orfeo de Sabadell, 2004, 159 p.

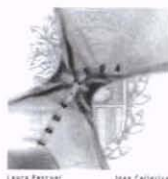
Diverses han estat les causes i diversos els promotors del descreditat de l'art tradicional del nostre país, però a l'origen de tot plegat trobem la incapacitat de molts agents socials i intel·lectuals per destriar un patrimoni artístic únic, atemporal, de qualitat indiscutible –tanta bona música de cobla, la dansa tradicional, la cançó, el repertori coral popular– de la història social vacil·lant que l'ha promogut, les entitats dinamitzadores de la cultura popular i tradicional, sotmeses a tota mena d'avatars polítics i canvis de mentalitat. *Grosso modo*, la relació entre la intel·lectualitat i aquelles expressions artístiques polides i publicades per la Renaixença –deliqüescència d'una idea romàntica de país– ha estat dictada per dos eixos. D'una banda, per la instrumentalització ideològica de l'art tradicional en tant que símbol: la sardana, per exemple, ha estat percebuda com un patrimoni de

la dreta moderada i moderadament nacionalista; d'aquí que la intel·lectualitat progressista se n'hagi apartat, tot perdent, de retruc, l'oportunitat de conèixer la sardana en la seva essència artística, sobretot musical, lluny de qualsevol frivolitat ideològica. D'altra banda, ha estat decisiva la imatge en general poc apetitosa que molts –massa– practicants de l'art tradicional –sardanistes, món coral, esbarts...– han projectat de les seves activitats: la precarietat, la matusseria o la imatge obsoleta de moltes manifestacions han contribuït decisivament a denigrar-la en la seva dignitat intel·lectual. Potser per això l'estament acadèmic no ha fet una atenció gaire productiva ni decidida a aquest cos de coneixements. La bibliografia especialitzada l'han produït majoritàriament escriptors i estudiosos sorgits de les mateixes entitats de cultura popular d'arrel tradicional, sobretot en forma de monografies divulgatives o treballs commemoratius sobre la història de les entitats, conjunts o personatges, com és el cas d'almenys dos dels tres treballs que presentem a continuació. Textos en què la implicació de l'autor garanteix una documentació de primera mà. L'exposició de la qual, però, fluctua entre la memòria de l'entitat, el testimoni exhaustiu o bé certa amenitat amb vocació divulgativa.

Comencem per un treball d'aproximació a una formació emblemàtica de la música popular: els Fatxendes de Sabadell, segurament, una de les for-

Orfeó de Sabadell
UNA CRÒNICA CENTENÀRIA

PREMI ESTUDIS
Fundació Caixa Sabadell 2001

macions sabadellenques més internacionals i més sol·licitades a les pistes de ball de la postguerra. Cal dir, primer de tot, que la bibliografia a l'entorn de la música i la dansa catalanes necessita urgentment un manual orgànic que ofereixi al lector una visió de conjunt de 150 anys de sardana i sardanisme, cobla i coblisme. Un volum així hauria d'agafar el relleu, ampliar i actualitzar els treballs *Compàs. Compendi bàsic de la pràctica sardanista*, publicat l'any 1988, o *La sardana: dansa d'avui*, del 1996, ambdós signats per Jaume Nonell i Lluís Subirana. Mentre això no arriba –i seria una bona notícia que arribés signat pels mateixos autors–, els estudiosos sabadellencs fan una nova aportació a les monografies sardanístiques, moltes de les quals es publiquen a la col·lecció "Mos" que promou el Grup d'Informadors Sardanistes de Catalunya. *Els Fatxendes: la primera cobla de sardanes de Sabadell*, treball reconegut amb el Premi Memorial Josep Mainar, és un recorregut ben documentat i planerament exposat de la història d'una de les formacions més emblemàtiques de la música popular al nostre país, la cobla orquestra Els Fatxendes. L'esperit que anima els treballs del binomi Nonell-Subirana és sobretot divulgatiu i testimonial; en aquest sentit, segurament és en els treballs signats en col·laboració quan la divulgació s'aconsegueix d'una forma més efectiva. Partint d'un treball d'investigació acurat i ben exposat, hom animaria els estudiosos sabadellencs a perseverar

en l'exercici de transformar el buidat de dades en interpretacions històriques que, per bé que sempre resulten arriscades, ens donin, partint del concret –Els Fatxendes–, una visió de conjunt, categòrica, del que ha estat la peripècia dels conjunts musicals populars al segle xx.

Precisament una visió de conjunt és el que persegueix, de retruc, el treball de Núria Vila Sabadell. *Cent anys de dansa tradicional catalana*. Vila, sòcia i exdansaïre de l'entitat, salva amb rigor i exhaustivitat el compromís d'escriure la crònica històrica de l'Esbart Sabadell Dansaire amb motiu del 25è aniversari de l'entitat. Però, a més a més, ens ofereix de bell antuvi una visió de conjunt del que va ser l'eclosió dels esbarts a principis del segle xx com a entitats promotores de la dansa tradicional per consolidar una idea de país. Els inicis, el ball de gitanes del Vallès, els diferents esbarts sabadellencs, l'època fosca de l'Obra Sindical de Educación y Descanso i la tasca d'una formació cívica i coreogràfica, l'Esbart Sabadell Dansaire, que s'ha significat per la voluntat de restar fidel amb responsabilitat gairebé científica al llegat de les danses tradicionals que la Renaixença va rescatar i polir de les places més impermeables del país.

Orfeó de Sabadell: una entitat centenària, 1904-2004, de Laura Pascual i Joan Callarisa, Premi Estudis de la Fundació Caixa de Sabadell 2001, és un treball testimonial de l'activitat centenària d'una de les entitats amb més

capacitat de dinamització cívica de la ciutat. Una edició molt acurada, amb molta documentació gràfica, i uns apèndixs ben galdosos deixen clar que ens trobem davant d'un treball sobretot commemoratiu, memòria de cent anys de feina ben feta, en què l'Orfeó de Sabadell es mostra com una entitat representativa del rendiment artístic i social que ha fornit i forneix el món coral a Catalunya. Cal remarcar, per la seva amenitat i proximitat, l'interès periodístic de les entrevistes a dos cantaires veterans, Rafael Uyà i Jacint Barceló, a l'expresident Lluís Subirana i als actuals directors, Gemma Fernández, Gregorio Salvador i Joan Ribalta.

Jordi Lara i Surinyach

Psicalíptics: erotisme i transgressió a les revistes il·lustrades del principi del segle XX;

[comissariat Joan Manuel Soldevilla], Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, 2004, 151 p.

Psicalíptic: (del grec sykon –psykon– i aleiptikós)

Psykon vol dir figa en la seva acceptació sexual de vulva i *aleiptikós* significa estimulació o excitació.

Aquesta paraula s'usava per definir les revistes que combinaven la temàtica eròtica amb la sàtira política i social. Aquestes revistes no estaven ben vistes i poca gent reconeixia que les llegia. Aquesta circumstància i la posterior dictadura de Franco van dificultar la recuperació de les revistes i de les il·lustracions originals, ja que en molts casos s'havien destruït.

Aquesta exposició recull algunes revistes *psicalíptiques* de principis del segle XX i gran quantitat d'il·lustracions i dibuixos originals que van servir per il·lustrar-les.

Vaig tenir la sort de tenir a les mans moltes d'aquestes il·lustracions l'any passat, en una visita que vaig fer a un amic meu, el col·leccionista Lluís Giralt.

En Lluís em va sorprendre admirant un dibuix d'Opisso.

–Què et sembla? –em preguntà en Lluís.

–...respectuosament delicat i sensual a la vegada.

–Vine! –va fer que l'acompanyés a un altra estança.

En una pila de carpetes sense cap ordre aparent, en Lluís, mogut per una sobtada eufòria, m'anava descobrint perfectament classificats tots aquells originals.

L'aparença de fragilitat i l'olor de paper vell, aquella "manera" peculiar dels artistes de l'època, tot plegat amb les entusiastes explicacions d'en Lluís, va fer que aquella tarda passés molt ràpidament.

He de dir que, si bé les sensacions d'aquell dia són inoblidables, el fet redescobrir aquelles il·lustracions en aquesta exposició al Museu d'Art de Sabadell també ho ha estat. I dic redescobrir perquè una presentació i un muntatge –a càrrec de Calidoscopi– excel·lents ho han fet possible.

L'obra, ara emmarcada, no es pot ni tocar ni olorar, però sí que es pot admirar. L'exposició està dividida en quatre àmbits separats per uns panells estampats amb ampliacions d'alguns dibuixos de la mostra.

Els àmbits de l'exposició –"darrere la porta", "dones que fumen", "dones enamorades", "dones assetjades"– tenen dos elements en comú: la dona i l'erotisme. Les dones prostitutes, converses de dones que parlen de sexe en la intimitat, dones assetjades per "senyors", burgesos, militars o capellans obscens, i les al·lusions que es fan al lesbianisme posen de manifest les realitats, els tòpics i les contradiccions de l'època.

Els artistes autors d'aquestes il·lustracions són, entre d'altres: Ariet, Bejarano, Bon, Ferran Bosch, Demetrio,

Donaz / Equis, Fersal, Helios Gómez, Antoni Jiménez, K-hito, Joaquim Muntañola "Kim", López Rubio, Méndez Álvarez, Modesto, García Navarro, Opisso / Bigre, Oxymel, Prat, Sade, E. Serra, Tur, Urda, Yorick.

En unes taules vitrina s'hi poden veure alguns exemplars de les revistes *Papitu*, *Pakitu*, *K.D.T.*, *La Traca...*, on aquests artistes van publicar els seus treballs.

Els artistes i editors d'aquestes revistes van patir la dictadura, els uns amb la censura, els altres amb la presó i alguns fins i tot van ser afusellats.

L'any 1904, després de l'assalt de les redaccions de *Cu-cut* i *La Veu de Catalunya* a càrrec d'un grup de militars, es va obligar les revistes. El motiu: els militars s'havien sentit ofesos per un acudit del dibuixant Joan Junceda. A partir de 1923, amb la dictadura de Primo de Ribera, també es perseguien les revistes *psicalíptiques* i moltes són tancades. Les revistes havien de passar la censura abans de publicar-les i, un cop superada, s'hi estampava un segell: "Este número ha sido revisado por la Censura", "Aquest número ha sigut passat per la censura militar. Autoritzada sa lliure circulació" (número 9 de *Papitu*, de 1923). En acabar la Guerra Civil, l'any 1939 va ser afusellat Méndez Álvarez per les seves sàtires religioses, polítiques i militars.

El catàleg és també excel·lent. Tot i fer referència a l'exposició, és més un llibre sobre la psicalipsi que un catàleg, i això el fa doblement interessant.

Hi escriuen, per ordre d'aparició: Joan Manau –tinent d'alcalde de Serveis Personals de l'Ajuntament de Sabadell, "presentació institucional"–, Joan Manuel Soldevilla –comissari de l'exposició–, Cristina Masanés –licenciada en Filosofia i escriptora–, Lluís Solà –estudiós de la premsa humorística catalana–, Manel Fontdevilla –dibuixant i guionista, director d'*El Jueves*–, Joaquim Muntañola –dibuixant, crític de cinema i comentarista de ràdio i televisió– i Lluís Giral –col·leccionista.

Joaquim Muntañola, a més d'escriure el text del catàleg –"La psicalipsi de la meva joventut"–, és un dels dibuixants que conformen l'exposició. Nascut l'any 1914, va ser col·laborador d'*El Be Negre*, *En Patufet* i *TBO*. Pare dels personatges: "Angelina y Cristobalito", "Doña Exagerancia" i el popular "Josechu el Vasco" a l'època del *TBO*. També és autor de 14 llibres i de vuit comèdies de teatre. Tota aquesta producció li va fer merèixer la concessió de la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

De la psicalipsi, tema menyspreat i oblidat, no se'n troba bibliografia. Aquesta circumstància, i la qualitat d'aquesta publicació, han fet que aquest catàleg ocupi un espai a la meua biblioteca d'art.

Josep-Enric Balaguer

Rosa M. Plans i Solduga,
El Mercat Central de Sabadell (Sabadell, Vallès Occidental),
Sabadell: Ajuntament de Sabadell,
2003, 65 p. (Quaderns de patrimoni; 7)

Continuant la línia de les publicacions monogràfiques sobre el patrimoni de la nostra ciutat, que, al llarg dels últims nou anys, l'Ajuntament, amb més o menys regularitat, ha anat editant per tal de donar-hi difusió, ha sortit a la llum el número 7 de la col·lecció que es dedica al Mercat Central. La publicació d'aquest volum coincideix, premeditadament, amb la remodelació que s'està realitzant d'aquest edifici; remodelació que es fa, com diu l'autora, no per restaurar-lo sinó per revitalitzar-lo amb la rehabilitació. I aquest és, pel que sembla, l'esperit de l'obra que s'ha realitzat. Ja la frase defineix en tot la voluntat perillosa d'intervenir en un element patrimonial que, amb l'excusa de finalitats econòmiques, deixa en un segon lloc els valors històrics i culturals.

Bàsicament, el llibre s'estructura en tres blocs: el primer se centra en la història del mercat a Sabadell, el segon es dedica a l'arquitecte i el tercer tracta breument la remodelació de l'edifici. Tanmateix, però, els tracta d'una manera desigual i potser, segons el meu parer, hi faltaria un quart bloc dedicat a l'arquitectura de l'edifici i al seu moment estilitic.

L'autora ens dona una visió clara i força completa de la trajectòria històrica que ha tingut el mercat a Sabadell al

llarg del temps. Inicia el recorregut quan el mercat estava situat en una cruïlla de camins que els documents anomenen, l'any 1064, el *mercato de Sancto Salvatore*, i en remarca la gran importància que va tenir en el desenvolupament de l'incipient nucli de població que s'agrupava al voltant d'aquella capella. Explica que el fet de ser un mercat d'àmbit comarcal implicava que, a més, de realitzar canvis interns, també es portaven els productes, mitjançant mercaders, a Barcelona. Aquest tràfic comercial va generar-ne un de diner i, si el primer va originar hostals, tavernes i establiments de gèneres manufacturats, el segon va atreure jueus i usurers. Situa en la segona meitat del segle XIII, les primeres construccions realitzades expressament per vendre-hi els productes, concretament la carn. De tota manera, l'espai on es feia el mercat es convertia, a més, en el centre cívic i social de la població, salvant les distàncies en el concepte de cívic i social que podem tenir ara, però sí que centrava diversos serveis administratius de l'època, com ara l'escribania, la cúria i la notaria. Palesa la importància del mercat en el fet que, al final del segle XIV, l'infant Martí va concedir-li el privilegi de fer la mesura de tots els grans.

No va ser fins al segle XVI, segons explica, que es va fer la primera obra arquitectònica exclusiva del mercat. Tot i que només eren uns porxos, era una construcció potent, segons podem veure en els plànols que reproduïm.

Acaba el bloc d'història amb la descripció detallada de la gestació i construcció de l'actual mercat. A aquest tema dedica un ampli capítol, en què relata totes les vicissituds que van córrer tant en la gestació com en la construcció, a través de la documentació administrativa de l'Ajuntament, actualment guardada a l'AHS, que ens acosta a les diferents circumstàncies que una obra com aquesta implicava.

El segon bloc és la biografia de l'arquitecte de l'edifici, Josep Renom i Costa, del qual l'autora fa un resum biogràfic i de l'obra, realitzada tant a Sabadell com en altres poblacions de l'entorn, i la situa en el context estilístic del moment.

El tercer i últim bloc se centra en la rehabilitació del Mercat Central realitzada entre els anys 1998 i 2004. En aquesta part descriu breument els motius que justificaven la rehabilitació, i també fa una relació dels objectius de les obres. Només en l'últim paràgraf fa un lacònic esment a les «suspiciacions» suscidades per les intervencions exteriors. Jo més aviat en diria «la problemàtica plantejada», perquè, tot i ser cert que el canvi del material de la teulada es pot considerar que no altera el llenguatge arquitectònic, sí que considerem que queda greument pertorbat pel canvi de les marquesines originals per unes de noves que, a part d'alterar formalment l'edifici, no aporten cap millora a la funció feta per les anteriors. Dóna importància a la incorporació dels ascensors i, especialment, a l'eventual

eliminació de les escales de les entrades cantoneres del carrer de Coromines, quan potser té molta més importància l'eliminació de les parades originals, tot i que queda justificada per la millora evident del funcionament. De la mateixa manera es pot justificar el cas dels ascensors. L'eventual substitució de les escales és més aviat un problema de canvi tècnic que no pas formal. En canvi, no seria tan justificable la nova portalada que s'ha obert en el carrer de Coromines, malgrat que, com en el cas de les marquesines, no ho esmenti.

Josep M. Masagué i Torné

David Serrano i Blanquer, *Les dones als camps nazis*, Barcelona: Pòrtic, 2003, 185 p. (Panorama; 33)

L'obra del filòleg David Serrano ens introdueix en el món de la deportació femenina als camps de concentració nazis des d'un doble vessant: d'una banda, analitza les particularitats de la presència femenina en els camps nazis i, de l'altra, presenta un itinerari pels testimoniatges femenins que el pas pels camps nazis ha deixat arreu d'Europa.

Si bé el tema de la deportació ha estat un tema poc conegut i allunyat dels àmbits historiogràfics fins fa pocs anys, la deportació femenina continuava estant a les beceroles del coneixement. És veritat que l'experiència concentracionària és molt semblant per als homes i per a les dones, però potser la visió femenina i les sensacions que tenen les dones en viure aquesta experiència és una mica diferent de la masculina. A més a més, la lluita de les dones en tots els estadis pràcticament no ha tingut cap reconeixement i ha quedat oblidada, malgrat el paper clau que van tenir en la defensa de la llibertat.

En la primera part del llibre, titulada "Viatge al cor de les tenebres", Serrano analitza la realitat de la deportació femenina als *lager*. Segons el seu origen (nacionalitats, ètnies i creences), les dones patien amb més o menys cruïda les experiències concentracionàries i, per aquest motiu, l'esperança de supervivència era més gran o

més petita. En els camps, el col·lectiu format per les dones republicanes estava inclòs en el col·lectiu francès i foren emprades, majoritàriament, com a mà d'obra per a feines en fàbriques i empreses alemanyes. Gairebé cap no van arribar mai a tenir càrrecs de responsabilitat, ni en tasques administratives ni en les disciplinàries, ni tampoc a la cuina, un dels punts clau de supervivència en els camps. De tota manera, aquest col·lectiu estava força organitzat en els *kommandos* i els *blocks*, la qual cosa en beneficià les perspectives de supervivència i les ajudà a superar les dures condicions de vida dels camps de concentració a què van estar destinades, uns camps com els de Mauthausen, Dachau o Ravensbrück, que aprofitaven laboralment la força de treball que oferia la mà d'obra concentracionària en benefici propi.

Cal destacar, com així ho fan les mateixes supervivents, que l'experiència de cada deportada és única i irrepetible, i que no ens podem quedar amb els elements teòrics de procedència, treball o nacionalitat. Sobreviure en els camps de concentració depèn de molts factors diferents: de la sort, de l'instint, de la tenacitat, de mantenir la integritat, de no abandonar... És la interrelació de tots aquests factors combinats el que permet sobreviure, però, sobretot, el manteniment d'una força mental i moral que permetia mirar endavant, buscant una raó per resistir i continuar.

Arribats en aquest punt, cal aclarir com arriben les republicanes espanyo-

les als camps nazis: la conjuntura va contribuir que un grup de dones participés activament en la lluita armada i intel·lectual per defensar la República. Moltes, tot i que allunyades de la primera línia, van contribuir d'una manera destacada en tasques educatives, sanitàries, industrials, assistencials i familiars, i també en les tasques d'evacuació i trasllat, sobretot en el tram final de la guerra. Moltes emprengueren el camí de l'exili, tant per raons polítiques i ideològiques com per seguir els familiars exiliats. Un cop a França, les més conscienciades van participar en les xarxes de resistència clandestina contra l'ocupant nazi, donant-los, bàsicament, suport ideològic i fent d'enllaç, una feina perillosa i poc reconeguda, que va fer que una part significativa d'aquestes dones, després del seu arrest i posterior interrogatori i tortures, passés als camps de concentració i d'extermini nazis.

La deportació femenina està íntimament relacionada amb un camp de concentració: el K. L. Ravensbrück, el camp femení més gran bastit durant la Segona Guerra Mundial. Per aquest camp va passar un col·lectiu de 47 nacionalitats, que formà un total de 107.753 dones matriculades, unes 92.000 de les quals van morir. Tots els guardians del camp tenien sota les seves ordres auxiliars femenines.

Les dones arribaven al camp en combois, transports, majoritàriament en tren, que les portaven des dels llocs de detenció i internament fins als cen-

tres de reclusió. En general, el viatge durava entre dos i set dies, amb escassa alimentació, poca aigua, manca d'aire, condicions higièniques nul·les, sempre tancades en un vagó més de vuitanta dones que no sabien on anaven, que desconeixien la seva destinació, amb una angoixa creixent que augmentava el temor i que provocava les primeres baixes ja en el mateix transport.

Un cop el comboi arribava a destinació, es produïa, segons David Serrano, un dels moments més impac-tants per a les deportades, que el solen recordar amb emoció. Pel seu estatus de dona, aquesta prenia consciència que es trobava en un lloc diferent, excepcional, desconegut per la seva brutalitat, un lloc on la crueltat i la violència no tenien límits. Segons els combois i les nacionalitats, moltes eren portades a les cambres de gas, que, sota aparença de dutxes, significaren la mort immediata i sense deixar rastre. La resta de les dones eren inspec-cionades, rapades al zero i, com a forma simbòlica d'humiliació física i cultural, sotmeses a un control vaginal i a la mostra pública de la seva nuesa. Després d'aquest periple, cada dona rebia un número de matrícula, que calia aprendre's en alemany per poder sobreviure, se'ls proporcionava el ves-tuari i, amb posterioritat, les distri-buïen en els *blocks*, on eren informades sobre quina seria la seva ocupació en el *lager*. A partir d'aquest moment, calia aprendre el llenguatge del camp, la seva quotidianitat, que feia que les

dones haguessin de lluitar per mante-nir la integritat i, alhora, batallar contra la degradació física, moral i intel·lec-tual a què estaven sotmeses.

Les dures condicions de vida en el camp afectaven la moral i ajudaven a *destruir físicament i psicològica l'ésser humà*: les llargues jornades de treball, el mateix treball, l'esgotament físic, les formacions en l'*Apellplatz*, els recomptes, el fred, però sobretot la fam, acce-leraren la degradació i facilitaren la mort de la major part de les deporta-des. La fam era una de les obsessions de la majoria de la població deportada, tant homes com dones; de fet, el dete-riorament físic, que ràpidament serà visible en els cossos, afavorí, en molts casos, un deteriorament i una degrada-ció també en l'àmbit moral, emocional i psicològic, que comportaren, per a moltes persones, el principi de la fi.

Tal com afirma David Serrano, la supervivència de les dones deportades (però també hi podem incloure els homes) no va estar directament rela-cionada amb la fortalesa física, sinó més aviat amb la fortalesa intel·lectual i moral. La fam passà factura, però encara era més terrible viure sota el règim de la por, el pànic, el terror, expo-sades a ser víctimes d'experiments mèdics perversos (potser un dels expe-riments mèdics més esfereïdors dels quals tenim notícia és la inseminació artificial amb semen de ximpanzé), la participació directa en execucions públiques, la mort, segura, de les futu-res mares amb els seus nadons, els

transports... El mateix sistema concen-tracionari nazi portava a no pensar, a deixar-se dur, a un sistema de destruc-ció intern, més mortífer que la mateixa fam.

Poc abans de l'alliberament, tant en els camps masculins com en els femenins, s'organitzaren llargues mar-xes i trasllats que provocaren una gran mortaldat entre la població deportada, no solament pel cansament físic que significava la marxa sinó també per l'assassinat en massa, que es produïa tant a l'exterior com a l'interior, amb els intents d'eliminar els contingents que no eren traslladables. A més, els linxaments i les execucions internes, un cop van desaparèixer els guardians al camp, van ser habituals, i van passar comptes per les condicions que els sen-tinelles els havien imposat.

Malgrat que sembli un contrasen-tit, l'alliberament porta mort, majorità-riament per atipament i sobrealimen-tació en uns cossos que no podien assi-milar el menjar calòric dels aliats. Per a moltes deportades, l'alliberament sig-nificà la fi del captiveri, però donà pas a una nova situació de desconeixement, lligada a la por de què passarà amb elles, d'on les enviaran. Davant la *impossibilitat de retornar al seu país* d'origen seran acollides, amb totes les reserves que pot tenir aquesta paraula, per França, i, en molts casos, per a moltes començarà un segon exili, no solament físic sinó també de manca de recone-ximent de la lluita i dels patiments, i una època d'oblit i silenci.

David Serrano i Blanquer

L'HORA BLANCA
L'HOLOCAUST I JOAQUIM AMAT-PINIELLA

La segona part del llibre, titulada "Dona i memòria", ens acosta a l'experiència literària de l'univers concentracionari des del punt de vista femení. Com ha fet sentir la dona la veu respecte a la seva experiència en els camps nazis? De quina manera ha afrontat el fet de fer sentir la veu o d'utilitzar l'arma de l'escriptura? Quins gèneres i recursos ha utilitzat i per què? Quina és la seva aportació a l'intent d'explicar el món de la deportació? Quina valoració quantitativa i qualitativa es pot fer de l'aportació testimonial femenina respecte a la masculina, actualment majoritària? Serrano analitza les diferents obres que sobre deportació (masculina i femenina) han aparegut al mercat, les comenta i n'analitza el contingut i l'àmbit literari en què es poden circumscriure.

Finalment, el llibre conclou amb un ampli i ric apartat dedicat a la bibliografia sobre deportació que el filòleg David Serrano separa en diferents apartats: literatura autobiogràfica; memòria, autobiografia, epistolari, diari, història de vida i relat de vida; (re)creació; bibliohemerografia mèdica, psicològica, psiquiàtrica; bibliohemerografia sociològica, filosòfica, antropològica; bibliohemerografia historiogràfica; bibliohemerografia de crítica literària, i finalment conclou aquest apartat bibliogràfic amb altres referències.

Ernest Gallart i Vivé
Silvia Sáiz i Calvo

David Serrano i Blanquer,
L'hora blanca: l'Holocaust i Joaquim Amat-Piniella,
Sabadell: Fundació Ars, 2004, 280 p.
(Biblioteca Quadern; 35)

El filòleg David Serrano ens presenta l'estudi d'una obra de caràcter testimonial sobre la deportació al K. L. Mauthausen. El testimoni d'aquesta vivència és Joaquim Amat-Piniella, que novel·la els seus records i, a través de la figura d'Emili, podem resseguir el periple del conjunt dels republicans espanyols en aquest camp austríac al mateix temps que Serrano ens introdueix en la realitat que s'amaga darrere la novel·la d'Amat, amb paral·lelismes amb personatges reals i amb textos escrits pel mateix autor, que el posen a l'altura dels clàssics d'aquesta temàtica literària, com ara Levi, Semprún, Kertész, Celan o Antelmes, entre d'altres.

L'hora blanca ens endinsa en la història personal de Joaquim Amat-Piniella al mateix temps que analitza la seva obra clau, *K. L. Reich*, fruit d'una experiència tan traumàtica com excepcional. David Serrano segueix la seva trajectòria vital intercalant-hi fragments de les cartes i escrits d'Amat, en què es pot constatar i apreciar el valor de les paraules i de la literatura que van marcar la seva obra.

Joaquim Amat-Piniella va néixer a Manresa el 22 de novembre de 1913. Amat fou un intel·lectual compromès amb uns ideals, persers al lliurepensa-

ment i al republicanisme federal, i que impulsà la formació en la seva ciutat natal de la Joventut d'Esquerra Republicana de Catalunya. Amb l'esclat de la Guerra Civil, s'incorporà a l'exèrcit amb el rang de tinent d'artilleria. Tot el seu periple per la geografia d'Espanya en guerra el podem seguir a través de les cartes i targetes postals que Amat va conservar i que conformen l'arxiu de la família Amat. L'esperit d'aventura amb què l'intel·lectual manresà percebé els primers temps del conflicte bèl·lic esdevindrà dubte sobre el perquè de la guerra, i l'aspecte que l'ajudà a tirar endavant fou l'amor per la que més endavant es va convertir en la seva esposa, Maria Llavéras Viladomiu.

Per seguretat personal, Amat s'exilià a França al final de l'estiu de 1939 i, després de treballar en la verema, fou traslladat al camp d'internament de Sant Cebrià amb quatre amics amb qui va compartir les seves anteriors vivències i amb qui, anys més tard, creà alguns dels personatges del *K. L. Reich*: Pere Vives i Clavé, Ferran Planes, Josep Hernández i Josep Arnal. Amat s'allistà obligatòriament a la 109 CTE i fou enviat a reforçar la zona nord de la línia Maginot. Amb l'atac de la Wehrmacht, la CTE es va desfer i, després de ser-li denegat l'asil a Suïssa, fou traslladat a Belfort i a Fort Hatry com a presoner de guerra. Poc temps després, l'exèrcit alemany el traslladà al K. L. Mauthausen, on arribà en un comboi de passatgers, format per 1.506 homes, el 27 de gener de 1941, procedents de l'*stalag* XI B. El

seu amic Josep Arnal, que en el camp treballava en l'*Effektenkammer*, li tramità una feina en un lloc segur, sense risc aparent i a l'aixopluc, en un magatzem on distribuïa caixes, totes amb la inscripció *K. L. Reich* (Konzentration Lager Reich: camp de concentració del Reich), i que donà nom, anys més tard, a la seva extraordinària novel·la. A la tardor, i com a càstig per un robatori en el seu lloc de treball, els traslladaren a treballar a la pedrera durant tres mesos, una feina dura i extenuant, de la qual Josep Bailina i Casimir Climent el rescataren; Arnal serà traslladat al *Kommando Steyr* i Amat serà destinat a la barraca 11, el *kapo* de la qual és César Orquín Serra, a qui lligarà la seva sort al camp i als *kommandos* exteriors, on serà traslladat amb el grup conegut com a *Kommando César*. César Orquín serà l'August de la novel·la, un dels personatges més controvertits, dins i fora del *lager*.

Alliberat per les tropes americanes del general Bradley, arribarà a França, on, després de passar per l'Hotel Lutècia, anirà a fer una cura de repòs en un sanatori per recuperar-se de les precarietats viscudes al camp. En aquests moments, Amat només pensa a retrobar la seva esposa. Finalment, pel setembre de 1945 s'instal·la a Sant Julià de Lòria (Andorra) i per l'abril de 1946 es produeix aquest delejat retrobament amb la Maria. Durant aquest temps, escriu la novel·la *K. L. Reich*, una obra que novel·la el món concentracionari i que destaca per la seva capacitat

d'anàlisi i d'aportació conceptual, i també es dedica a la transcripció dels poemes escrits al K. L. Mauthausen i que seran publicats, anys més tard, amb el títol de *Les llunyanies*.

L'obra d'Amat *K. L. Reich* es publica el 1963 quan els òrgans censurs del règim ja no la consideraran perillosa. L'autor recorre al fragmentarisme, a les línies simultànies d'acció, a l'ús de tècniques cinematogràfiques, a la caracterització de personatges a través dels diàlegs..., tot això combinat amb la presència d'un narrador extern que intervé en l'obra sempre que ho considera necessari i convenient. *K. L. Reich* reflexiona sobre l'experiència diària en diversos *kommandos* que depenen del camp central de Mauthausen. Amat pretén, més enllà del testimoniatge, mostrar el dia a dia del camp, la seva quotidianitat, que intenta destruir tota mena de condició humana. Amat vol transmetre una visió pròpia i global de la realitat viscuda, una realitat subjectivada que usa la ficció com a estratègia, però sempre sobre una base real.

K. L. Reich explica l'experiència concentracionària d'un col·lectiu que Amat, en un primer moment, no individualitza. L'autor no focalitza l'acció en un sol personatge ni tampoc centra la història en un camp determinat. Amat no ens explica el seu propi testimoniatge fruit d'aquesta voluntat d'anàlisi globalitzadora. Amat defuig el documentalisme i creu que la novel·la li dona aquells elements que li permeten mantenir les distàncies amb la realitat;

per consegüent, Joaquim Amat-Piniella opta per una novel·la de ficció amb una base real, la qual cosa permetrà als historiadors identificar les situacions, anècdotes i personatges de l'obra. Els esdeveniments que es narren en l'obra són fruit de la seva experiència individual i del record col·lectiu dels companys de deportació, cosa que fa de l'obra una novel·la d'educació que utilitza el simbolisme i que presenta una història circular.

David Serrano divideix l'estructura de *K. L. Reich* en tres parts; la primera part, que correspondria als capítols I-IV, seria una introducció. Tot i que Amat es pren certes llibertats, s'hi analitzen l'arribada, les impressions, les percepcions, el coneixement del medi, el llenguatge del camp..., tot barrejat amb un alentiment temporal que marcarà aquesta introducció. De mica en mica veurem la immersió del personatge, Emili, en la llei del camp, en la seva realitat que l'"educarà" en la quotidianitat, en la supervivència que farà que el personatge principal quedi absorbit pel sistema.

La segona part del llibre, capítols V-XV, es divideix en tres parts: la primera correspondria als capítols V-VIII, que Serrano qualifica de descens progressiu a l'abisme. Un cop superada la immersió iniciàtica en la vida del *lager*, aquest apartat se centra en la percepció directa del procés d'alienació i de destrucció que crea el camp i que atrapa el conjunt de deportats. Amat fa un balanç reflexiu del que, per a un home,

representa l'experiència concentra-
cionària, un fet que es reflectirà en els
seus personatges. El protagonista, Emili,
percep clarament l'objectiu del *lager*, l'a-
nul·lació física i moral de l'home. A tra-
vés de la lluita contra l'adversitat, Amat
ens presentarà els dos tipus de depor-
tats: els "privilegiats" i els "dissortats".

En els capítols IX-XII, Amat ens mos-
tra la maldat i la destrucció, tant en
l'àmbit físic com moral. Amat-Piniella
ens introduirà en l'espectacle de les
execucions públiques, la prostitució
organitzada, tant masculina com
femenina, la presentació dels factors
que portaran a la desaparició física
d'alguns dels seus personatges, al
mateix temps que reapareix el record
dels éssers estimats i del passat més
feliç, estadi previ a la mort definitiva.
La força destructiva del camp destruirà
físicament Francesc, malgrat que ell
afrontarà la mort d'una manera serena
i modèlica. Amat ens descriu el seu
propi descens físic i simbòlic a l'abisme
i que traslladarà Emili a l'Arrest i a la
companyia de càstig, però el seu destí
canvia quan deixa el camp central i
forma part d'un *kommando* exterior
encapçalat per August.

Els darrers capítols d'aquesta se-
gona part, del XIII al XV, ens mostren
Emili que ha sobreviscut a un infern
personal i emocional. L'arribada a un
kommando exterior significa un canvi,
un període d'incertesa, però que alhora
li atorgarà un futur, futur que tenia
negat en el camp central. Aquí Emili ini-
ciarà un recuperació física i moral que el

portarà a ser i sentir-se un home una
altra vegada; una revifada vinculada a
la figura d'August, que li donarà un
futur i una esperança. August rehumanitza
els seus homes, es fa responsable
dels seus i, malgrat estar a l'altura del
caps alemanys, en sap treure un benefi-
ci. Aquesta part també ens traslladarà a
les pugnes dels dos grups polítics,
comunistes i llibertaris, pel poder clan-
destí del camp. La tornada al camp cen-
tral tancarà aquest segon bloc.

La tercera part del llibre, que
correspon als capítols XVI-XVII, ens mar-
carà la fi de la guerra i l'alliberament.
Tot i que Amat viu aquest període lluny
del camp central, ja que està destinat
amb el *kommando* César a Redl-Zipf, el
seu personatge, Emili viurà l'experiència
en el *lager*, lloc on l'home ha d'im-
posar-se a l'esperit del camp que tan-
tes vegades l'havia guanyat. Amb l'alli-
berament, els personatges culminen la
seva història i, per als supervivents, sor-
giran noves esperances i anhels de lli-
bertat.

La novel·la d'Amat-Piniella presen-
ta el món concentracionari no sola-
ment com a matèria literària, sinó com
a experiència real; per aquest motiu,
David Serrano analitza els personatges
per tal d'ajudar-nos a entendre el pro-
cés evolutiu de cada un d'ells en la
novel·la i la funció i el rol que hi desen-
volupen. En aquest apartat, Serrano
divideix els personatges en els salvats,
que cal entendre en el vessant moral i
no pas físic únicament; els enfonsats,
aquells que han estat engolits pel sis-

tema; Emili, el personatge clau que fa
d'aglutinador i de fil conductor de la
novel·la, i que reuneix les vivències de
diferents deportats, ja que és el perso-
natge representatiu de tot un col·lec-
tiu; els botxins, col·laboradors i execu-
tors del sistema, a través dels quals res-
seguim els camins del mal, i, en darrer
lloc, fa una anàlisi dels diferents perso-
natges que simbolitzen les diverses
opcions polítiques majoritàries al K. L.
Mauthausen. En els personatges de fic-
ció convergeixen homes reals amb
càrrecs i responsabilitats dins els dife-
rents organigrames del seus partits
respectius: l'organització comunista i
la llibertària.

El llibre acaba amb dos annexos,
un dedicat a la correspondència que
Joaquim Amat-Piniella va mantenir des
del K. L. Mauthausen i la referent a la
publicació de l'obra *K. L. Reich*, i un
segon annex fotogràfic amb imatges
de la vida d'Amat. Finalment, una
bibliografia sobre Amat-Piniella i de les
seves obres tancaran l'obra.

Amb aquest llibre, David Serrano
ens acosta a una obra de caire testimo-
nial i ens presenta, amb l'anàlisi d'una
novel·la, del seu autor i de la realitat
que el va envoltar, una visió del món
concentracionari, un submón que va
marcar la vida de milers de republicans
espanyols.

Ernest Gallart i Vivé
Silvia Sáiz i Calvo

Lluís Fernández López,
Itineraris pel rodal de Sabadell,
Sabadell: Unió Excursionista de Sabadell,
2004, 285 p.

Lluís Fernández López,
Cesc Fernández Prat
Quatre itineraris pel Ripoll a Sabadell.
Guia del patrimoni fluvial,
Sabadell: Amics del Ripoll, 2004, 119 p.

DOS LLIBRES D'ITINERARIS PEL RODAL

A la primavera del 2004 van néixer dues propostes diferents d'itineraris pel rodal de Sabadell, l'una editada per la Unió Excursionista de Sabadell (UES) i exhaurida tres mesos més tard i l'altra publicada per l'associació Amics del Ripoll i també amb bon nivell de vendes. Cada edició constava de 2.000 exemplars, una xifra força agosarada tenint en compte que es tracta de publicacions locals. El comú denominador dels dos llibres, a part del tema que tracten i del format, és que són obra d'una mateixa persona: en Lluís Fernández López, bon coneixedor del rodal de la ciutat i autor també de *Set itineraris per les fonts del rodal de Sabadell* (1990). Fernández també és coautor de l'apartat de toponímia de *l'Inventari d'elements d'interès cultural. Parc Fluvial del Ripoll*, editat en CD-ROM per l'Ajuntament local l'any 2003, del *PR C-30 de Sant Nicolau de Sabadell a Sant Llorenç Savall* (1986) i del mapa *El rodal de Sabadell*, editat per la Unió Excursionista de Sabadell (1995).

ITINERARIS PEL RODAL DE SABADELL

Els sabadellencs, especialment els que compartim una activitat tan arrelada a la nostra ciutat com és l'excursionisme, hem de felicitar-nos per la publicació d'aquesta guia d'itineraris realitzada per Lluís Fernández amb el suport d'un l'equip col·laborador format per Joan Canudas, Marcel·lí Garriga i Francesc Macià. L'edició del llibre, el primer del seu gènere a la ciutat, ha estat a càrrec de la Unió Excursionista de Sabadell. L'obra cobreix molt encertadament una vella mancança ciutadana i ens acosta al nostre rodal d'una manera directa i sense embuts, ja que aquests itineraris ens mostren el que hi ha de bell i de natural a l'entorn de la nostra ciutat, sense amagar la dura realitat de les agressions de tota mena que van anorreant, a poc a poc, el patrimoni natural i paisatgístic de l'entorn de Sabadell. Certament, aquests recorreguts ens mostren realitats ben contraposades, des de masies, prats, conreus, fonts d'aigües cristal·lines, ermites, bells corriols, arbredes frondoses, etc., fins a polígons industrials o racons altament degradats on regna la deixadesa i el barraquisme. Per això, donar a conèixer el que encara resta de verd i natural al rodal de la ciutat, tot fent-nos conscients de la seva fragilitat i del seu futur incert, és per a mi el missatge principal i l'aportació cívica més valuosa d'aquest llibre.

Referent a la realització de la guia, cal dir que l'autor, en Lluís Fernández, reuneix uns coneixements i unes condi-

cions personals que han assegurat d'entrada la qualitat de l'obra. Molt vinculat a Sabadell, excursionista i investigador de la història de la ciutat, durant dècades ha recorregut els camins del rodal cercant vestigis històrics del nostre terme. La recerca que ha desenvolupat en arxius i en la bibliografia existent ha donat encara més consistència al seu treball de camp. Si hom llegeix aquest treball entre línies, veurà que un dels principals objectius de l'autor ha estat preservar i transmetre informació sobre alguns dels principals signes d'identitat de Sabadell: la toponímia, la història, les masies, les fonts, la natura, la indústria, etc. Algunes pinzellades de records i certa nostàlgia d'un rodal que fou magnífic i que ja ha desaparegut en gran part afloren de tant en tant tractant de salvar de l'oblit indrets, noms o fets que molt pocs coneixien.

Pel que fa al contingut, el llibre descriu acuradament deu recorreguts, nou dels quals són circulars, que transcorren pels termes municipals de Sabadell, Barberà del Vallès, Santiga, Polinyà, Sant Quirze del Vallès, Bellaterra, Rubí i Sant Llorenç Savall. Es tracta d'itineraris més o menys temàtics i de durada discreta, per la qual cosa podríem dir que són excursions matinals. Acompanyen la guia deu fitxes resum que inclouen mapes, croquis de situació i una descripció de cada itinerari. L'ús d'aquestes fitxes permet a l'usuari prescindir del llibre mentre camina. És especialment interessant l'apartat "Diccionari del rodal", on de

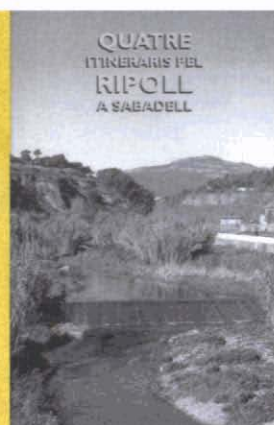
forma resumida hom pot trobar comentaris històrics i la descripció de masies, fonts, capelles i altres elements que l'excursionista anirà trobant bo i seguint els itineraris. També és d'utilitat l'índex toponímic que hi ha al final de la guia.

Pel que fa a la dificultat dels itineraris, cal dir que es tracta de recorreguts no senyalitzats. Per això, cal fer atenció i llegir en tot moment les indicacions de la guia, que és d'ús àgil, entenedora i va dirigida al públic en general. El fet de trobar algun camí llaurat o haver de seguir per la vora d'algun camp de conreu pot afegir certa dificultat a l'excursionista novell en algun dels itineraris. Amb tot, els recorreguts són realitzables fàcilment si es segueixen les indicacions. Però cal tenir en compte que el creixement dels polígons industrials de Castellar del Vallès i de Sabadell, com també l'edificació de nous barris i urbanitzacions, ja han afectat alguns dels traçats, de manera que cal fer atenció en determinats indrets on la realitat del territori no coincideix amb les descripcions de la guia. A hores d'ara, aquest fet ja fa imprescindible la revisió d'alguns dels itineraris de cara a una nova edició d'aquest llibre.

Un dels aspectes més importants d'aquesta guia és que en si constitueix l'aportació indirecta d'un inventari del patrimoni natural i de la descripció de l'estat actual del rodal de Sabadell. En aquest sentit, la seva lectura i ús és molt recomanable als prohoms que governen

políticament i econòmicament la ciutat, un ampli sector dels quals no solen mostrar gaire sensibilitat en aquest tema, sinó més aviat desarelament i ignorància. No cal anar gaire lluny en el temps per recordar com veïns de Can Deu i d'altres indrets de la ciutat, en manifestació de protesta, dipositaven davant l'Ajuntament i de l'edifici de la Caixa d'Estalvis arbres arrencats d'una gran àrea del bosc de Can Deu que seria destinada a l'especulació urbanística. Molts sabadellencs també recordem com foren destruïdes les restes de la muralla del Sabadell medieval per a construir un vulgar aparcament, fent desaparèixer el que hauria pogut constituir un dels símbols d'identitat més importants d'aquesta ciutat cada vegada més despersonalitzada. Recentment, amplis sectors propers al torrent de Colobrers –l'espai natural més emblemàtic de Sabadell– foren proposats, incomprensiblement des del mateix Ajuntament, com l'emplaçament per a instal·lar-hi part del zoo de Barcelona. Dissortadament, no són menys greus els perills que actualment sotgen els bells indrets que descriu la guia d'en Lluís Fernàndez. Hi ha l'omnipresent especulació urbanística que ara amenaça la zona de mas Canals i que ja ha anorreat Can Llong, i l'execució del fatídic Quart Cinturó, que donaria el cop de gràcia als cada vegada més minsos espais verds del rodal de Sabadell.

Així, doncs, cal agrair a en Lluís Fernàndez, a l'equip de col·laboradors i a la Unió Excursionista de Sabadell la

publicació d'aquesta guia que ens permet conèixer, d'una manera tan amena i completa, els espais naturals que encara envolten la nostra ciutat.

QUATRE ITINERARIS PEL RIPOLL A SABADELL. GUIA DEL PATRIMONI FLUVIAL

La recuperació del tram del riu Ripoll que passa pel terme de Sabadell és, sens dubte, un dels projectes més lloables i encertats que ha emprès la ciutat en els darrers anys. Ordenar la seva ampla llera, recuperar els camins, depurar les aigües, donar un ús social a tot el sector, regular l'horticultura que s'hi practica, recuperar la zona com a espai natural, eradicar el barraquisme, vetllar pel manteniment de les infraestructures, etc. no ha estat, ni és, una tasca fàcil. Certament, encara queda molt per fer, però a poc a poc s'avança i ja es veuen resultats.

Relacionada amb aquesta redescoberta i recuperació per a la ciutat del riu Ripoll i dels seus barrancs adjacents, ha aparegut aquesta oportuna guia coordinada per en Cesc Fernàndez Prat i en Lluís Fernàndez López i editada pels Amics del Ripoll, la qual ha guanyat el Premi Bonaplata de Difusió 2004. S'hi descriuen quatre itineraris que permeten recórrer i conèixer amb detall els paratges més bells i representatius del riu Ripoll al seu pas pel terme de Sabadell.

Els autors plantegen les excursions des d'un clar coneixement del territori i de la seva història. Es tracta, doncs, d'una monografia molt ben documen-

tada i executada amb cura per a la funció pràctica que ha de tenir. Els mapes dels itineraris són fotos aèries, la qual cosa dóna a l'obra un aire original i alhora pràctic i didàctic. En aquests quatre itineraris, que són de curta durada, els autors ens guien en el que serà la descoberta del riu i dels variats punts d'interès que el flanquegen, des dels emblemàtics torrents de Ribatallada i de Colobrers fins a l'altiplà i la capella de Sant Nicolau, un dels referents més importants de la història de Sabadell. En aquests recorreguts es mostren indrets insòlits i de gran bellesa, com ara fonts, arbredes frondoses, pous de glaç, molins, etc., però no s'evita el pas per zones degradades que cal recuperar, tot mostrant així al visitant la realitat objectiva en la qual es troba la zona. A més de divulgar els valors naturals, paisatgístics i socials d'aquest sector, la guia posa de manifest la importància que el riu Ripoll ha tingut per a la nostra ciutat des de l'antiguitat fins fa poques dècades, especialment pel que fa al desenvolupament industrial i econòmic, ja que les aigües del riu propiciaren l'establiment de nombrosos molins i fàbriques.

En tractar-se d'una guia d'itineraris curts i fàcils de seguir, en podran treure un especial profit els mestres i ensenyants per l'interessant material didàctic que conté, especialment les nombroses notes descriptives i d'història que acompanyen els itineraris. Hi ha referències a masies, molins, fonts, fàbriques, hortes, esglésies, etc. Un glos-

sari i un índex toponímic arrodoneixen aquesta interessant obra.

Recentment, la premsa ciutadana es feia ressò de l'aparició de peixos en una zona del riu propera al pont de la Salut. Fa pocs anys, aquest fet hauria estat impensable. Felicitem-nos per aquest encoratjador signe de recuperació del nostre riu, i felicitem també en Cesc i en Lluís Fernàndez i els Amics del Ripoll per la publicació d'aquesta interessant guia, que és també un signe positiu de recuperació, ja que l'aparició d'aquest llibre –que cobreix una mancança dins la bibliografia sabadellenca– sens dubte contribuirà a l'acostament de la ciutadania a aquest espai tan nostre que és el riu Ripoll i el seu entorn.

Antoni Ferrando i Roig